

KÜLTÜR MİRASINI TANIMLAMAK İÇİN TÜRKİYE'DE KULLANILAN İLK ÖZGÜN TERİM: ÂSÂR-I ATİKA

Mustafa Önge¹

¹⁾ Çankaya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Ankara,
İletişim: onge@cankaya.edu.tr

Özet

Âsâr-ı atıka terimi, Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde, tarihi ve sanatsal öneme sahip nesnelere ve yapıları tanımlamak için kullanılan ilk özgün terimdir ve dolayısıyla kültür mirasını koruma tarihinde özel bir öneme sahiptir. Tanzimat döneminde koruma ile ilgili ilk uygulamalar, kültür mirası Avrupa ülkeleri tarafından yağmalanan Osmanlı İmparatorluğu için devlet malını korumaya yönelik bir gereksinim olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum değerli nesnelere ve yapıların ortak bir terim ile ifade edilmesini gerekli kılmış, ve bu süreçte âsâr-ı atıka terimi kullanılmaya başlanmıştır. Terimin anlamı bağlamında tarihi ve estetik değerlere yapılan vurgu döneminin koruma anlayışını yansıtmaktadır. Âsâr-ı atıka terimi, metnin içerisinde terimin örnekleriyle açıklandığı, Türkiye'nin kültür mirasının korunması ile ilgili ilk kanuni düzenlemesi olan Âsâr-ı Atıka Nizamnamesi'ne de adını vermiştir. Bu nizamname üç defa güncellenmiş olup, bu güncellemeler ve geliştirme çalışmaları, Osmanlı hükümetinin koruma alanındaki eylemlerinin bir göstergesi niteliğindedir. Cumhuriyet döneminde âsâr-ı atıka terimi yerine “eski eser” terimi kullanılmış ve bu terimin kullanımı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan 1906 tarihli Âsâr-ı Atıka Nizamnamesi'nin günümüz Türkçe'sine uyarlanmış versiyonu ile birlikte 1970'li yıllara kadar yoğun olarak sürmüştür.

Anahtar kelimeler; Âsâr-ı Atıka, Eski Eser, Kültürel Mirasın Korunması, Koruma Terminolojisi, Osman Hamdi Bey

“ÂSÂR-I ATİKA”: THE FIRST ORIGINAL TERM FOR DEFINING CULTURAL HERITAGE IN TURKEY

Abstract

The term “âsâr-ı atıka” is the first original term that was used to define the objects and edifices, which are considered to have historical and artistic values in Ottoman and then Republican Turkey. And it has therefore a special importance in the history of heritage conservation of Turkey. In the Ottoman Empire during the Tanzimat period, the first developments in conservation practice emerged as a requirement for the Empire, the heritage of which was pillaged by European countries. This situation also made it necessary to define the valuable objects and edifices with a common word and the term *âsâr-ı atıka* came into use in this process. The emphasis on historical and aesthetic values, which had been put in the context of the meaning of the term, reflections the understanding of cultural heritage in its period. The term *âsâr-ı atıka* was also used to name the first legislation on heritage conservation in Turkey, *Âsâr-ı Atıka Nizamnamesi*, in the text of which the explanation of the term with related examples, was given. This first legislation was updated three times and these updates and developments on it indicate the improvements in Ottoman state's way of acting on heritage conservation. In the Republican period, the term *eskieser* was used in place of *âsâr-ı atıka*, and it remained extensively in use till 1970's, with the updated Turkish version of the 1906 dated, latest *Âsâr-ı atıka Nizamnamesi*, which was inherited from the Ottoman Empire.

Keywords; Âsâr-ı Atıka, Eski Eser, Heritage Conservation, Conservation Terminology, Osman Hamdi Bey

1. Giriş

Tarih boyunca eskilik özelliği olan her türden insan yapısı somut ya da somut olmayan ögeye duyulan ilgi, bu ögelerin sanatsal, ekonomik ve kullanım değerlerine, kimlik duygusu ile ilişkilerine veya bu ögeler bağlamında dini unsurlarla ilişkilendirilen korku veya saygı gibi birçok faktöre dayanmaktadır (Madran, 1986:503). Günümüzde kültür kavramıyla bağlantılı olarak kültür varlığı ya da kültür mirası olarak adlandırılan bu ögelerin korunması ile ilgili ilk düşüncelerin ise özellikle Rönesans sonrasında Avrupa’da geliştiği görülmektedir (Şimşek ve Dinç, 2009:103). Endüstri devrimi sonrasında hızla değişen dünya düzeninde kültür mirasına duyulan ilginin artması, toplumların kendi kültür miraslarını korumaya yönelik davranışlara yönelmesi, koruma ile ilgili terminolojinin oluşumunu beraberinde getirmiştir. Bu çalışmanın konusu olan Âsâr-ı atıka teriminin ortaya çıkışı da Osmanlı İmparatorluğu’nun batılılaşma sürecinde kültür mirasına yönelik korumacı tutum ve davranışların gelişimi ile ilişkilidir.

Âsâr-ı atıka, sahip olduğu çeşitli değerler nedeniyle korunarak gelecek nesillere intikal ettirilmesi istenen, özellikle arkeolojik, etnografik ve mimari mirası tanımlamak için Türkiye’de kullanılmış olan en eski özgün terimdir. Günümüz Türkçe ’sindeki karşılığı “eski eser” olan terim, 19.yy. sonundan 1970’li yıllara kadar kullanılmıştır. Hazırlanan bu çalışma âsâr-ı atıka teriminin ortaya çıkışı, anlam özellikleri ve ilgili mevzuattaki tanımlanmış biçimi gibi konuları tartışmakta, Türkiye’nin koruma tarihinin erken dönemlerine, koruma anlayışı ve kullanılan terminoloji ilişkisi bağlamında ışık tutmayı amaçlamaktadır.

2. Osmanlı’nın koruma endişesi ve âsâr-ı atıka terimi

Osmanlı İmparatorluğunda kültür varlıklarına karşı duyulan ilginin ortaya çıkışının Tanzimât dönemi ile çağdaş olduğu görülür. Osmanlı entelektüellerinin Avrupa seyahatlerinde dikkatlerini çeken hususlar arasında Avrupa’daki kültür varlıklarının korunması ve batılıların bununla ilgili çalışmaları ve yaklaşımları da yer almaktadır¹. Osmanlı entelektüellerinin yazdıklarında,

¹ Örneğin, Sadık Rıfat Paşa, 1837’de yazdığı Avrupa Risalesi’nde, Avrupalıların kültür varlıklarına yaklaşımı ile ilgili olarak: “...gün be gün maarif ve sanayi’i cedide zuhur itmekte ise de ale’lumûm (genellikle) kadim (eski) olan şeylere dahî kemâl-i i’tibârları

kültür varlıklarını, Latince kökenli “antika” sözcüğü ile anlattıkları görülür². Bu seyahatler esnasında edinilen görgü ile ilişkili olarak, âsâr-ı atıka teriminin ortaya çıkışından önce kültür varlıkları anlamında Türkiye’de kullanılan ilk terim de “antika” sözcüğü olmalıdır³. Antika sözcüğünün bir terim olarak kültür varlıkları için kullanılması konusu, Cumhuriyetimizin ilk yıllarında bu defa “antikite” olarak yine gündeme gelecektir (Madran, 2002:116).

Türkiye’de kültür varlıkları ile ilgili ilk farkındalıkların oluşmaya başladığı bu dönemde Osmanlı Toprakları üzerindeki kültür varlıkları, batılı devletlerin talanına uğramaktadır (Şimşek ve Dinç, 2009:104). Eğitim müfredatında tarih ve kültür ile ilgili konulara yer vermeyen, bilgisiz, bilinçsiz ve kayıtsız Osmanlı toplumunun kültür hazinelerinden birçoğu, Avrupa’da kültür varlıklarına ve özellikle arkeolojiye karşı duyulan ilginin ortaya çıkışından, Osmanlı İmparatorluğu’nda koruma bilincinin az çok oluşup ilgili mevzuatın yürürlüğe girmesine değin geçen süre zarfında, hiçbir engelle karşılaşmadan yabancı ülkelere taşınarak yitirilmiştir⁴. Osmanlı hükümetinin yapılacak kazıları 1840’lı yıllarda ruhsata bağlaması ve ilk yasal düzenlemeleri 1869 yılında yapması ise, kültür varlıklarının yurt dışına çıkarılma sürecini zorlaştırmış, lakin tamamen durduramamıştır (Muşmal, 2009:36-39). Bu

olduğundan hiçbir eski şey’inzâyî olunmasını dahî istemezler ve bu makule şeylere atıkadan kinâye antika deyu i’tibar iderler...” ifadesine yer vermektedir (Seyitdanlıoğlu, 1996: 122-123).

² Mustafa Sami Efendi’nin 1838 yılında kaleme aldığı Avrupa Risalesi’nde antika sözcüğünden “...Aslında antika lafzı, Latin lisanında eski şey anlamına geldiği halde, bugün Avrupalıların terim dağarcıklarında antikadan anlaşılın, altından toprağa varıncaya kadar her ne cins eşya olur ise olsun, misli bulunmayan ve yahud nadir bulunan eski şey demek olduğundan, mesela Hazret-i Adem aleyhisselâmın zamanından kalmış bir altın tas veya bir toprak fincan bu asırda ele geçmiş olsa, Avrupalılar sırf bunların eski olmalarına dayanarak ikisini de eşit tutup çok akçe ile satın almaya talip olurlar.” biçiminde bahsedilmektedir (Mustafa Sami Efendi, 1996:24).

³ Sevan Nişanyan’a göre, antika sözcüğünün kökeni Latince eski anlamına gelen *antiquus* ve önce anlamına gelen *ante* sözcükleridir. <<https://www.nisanyansozluk.com/?k=antika&x=0&y=0>> Erişim tarihi: 04.04.2014. Adnan Turani’ye göre, Türkçe’deki antika terimi sadece eski olan eşyaları tanımlar ve Antik eserlerle hiçbir ilişkisi yoktur. Adnan Turani, 2000. *Sanat Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s.13. Mehmet Önder ise, antikanın taşınır kültür mirasını ifade ettiğini, Türkçe’de eskilik ve az bulunurluk değeri olan eşyaya karşılık geldiğini ifade etmektedir (Önder, 1995: 13).

⁴ Emre Madran’a göre, Osmanlı İmparatorluğu’nda kültür varlıklarına yönelen olumsuz tavırlar arasında bilgisizlik bilinçsizlik ve kayıtsızlığın rolü büyüktür. Bilgisizliğin temelinde Osmanlı dönemi eğitim müfredatının tarih ve kültür konularındaki içerikten mahrum yapısı yatmaktadır. Tarih yazıcılığının gelişmemiş olması, matbaanın imparatorluğa geç ulaşması da bilgisizliğin ve bilinçsizliğin nedenlerindedir (Madran, 2002: 19-20).

yitiriliş sürecinde mevzuat ve denetim eksikliklerinin, batılı ülkelerle ilişkileri bozma korkusunun tetiklediği, kültür mirasının yurt dışına çıkarılmasına olanak sağlayan resmi izinlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır⁵.

Shaw'a (2004:29) göre, Osmanlı toprakları üzerindeki kültür mirasının batılılar tarafından talan edilmesi sürecinde, Avrupalıların kültür varlıklarının korunması ile ilgili tutum ve endişeleri önemli rol oynamıştır. Avrupalılar, ülkeleri dışından kültür varlıklarını toplayarak onları barbarların elinden kurtardıklarını düşünmekte, bu kültür varlıklarını koleksiyon ve müzelerde belli bir düzende bir araya getirerek, bunların ait oldukları mekânları kendi ayaklarına getiren kurgular oluşturmaktadırlar (Shaw, 2004:29). Uzak topraklardan getirilen kültür varlıklarıyla koleksiyon ve müzeler oluşturulmasının yaptığı güç vurgusunun yanı sıra, Avrupalıların kültür varlığı yağmacılığının, kimlik olgusuna bağlı ideolojik nedenleri de bulunmaktadır (Shaw, 2004:30). Zira, bu müzelerin ve koleksiyonların oluşturulması, Avrupa uluslarının kültür varlıklarının ait oldukları çok katmanlı tarihe sahip topraklar üzerinde hak sahibi olduklarını vurgulamaya da yaramaktadır (Shaw, 2004:30). Hatta bu düşüncelerin arkeologlar tarafından dile getirildiği de görülmektedir (Eldem, 2010:61). Yukarıdaki görüşler ışığında, Osmanlı İmparatorluğu'nda kültür varlıklarının korunması ile ilgili endişelerin ve kültür varlığı yağmasına olan tepkinin, sadece bir modadan ya da edinilen bir görgüden ibaret olmayıp, kendisine yönelen saldırgan tavra karşı koyma zorunluluğu olarak da ortaya çıktığını düşünmek herhalde yanlış olmayacaktır.

Âsâr-ı atıka terimi, Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nde kültür varlıklarına duyulmaya başlayan ilgi ve devletin kültür varlıklarına sahip çıkma konusundaki ilk eylemleri ile çağdaş olarak ortaya çıkmış olmalıdır. Bu süreçle ilişkili olan en önemli gelişme ise, 1846-1847 yıllarında ilk Türk müzesinin kuruluşudur⁶. Bu müze, Ahmet Fethi Paşa'nın (1801-1858) gayretleriyle, Aya İrini Kilisesi'nde kurulmuş ve

Mecmua-i Âsâr-ı Atıka ve Mecmua-i Eslâh-i Atıka adlı iki bölüm halinde düzenlenmişti (Eyice, 1985:1597). Âsâr-ı Atıka terimi bu müzenin bölümlerinden birini tanımlamak için kullanıldığına göre, terimin ortaya çıkışı bu tarihten öncesine dayanıyor olmalıdır. Terimin yazışmalarda kullanımı ise, en erken olarak, yine bu tarihlere denk gelmektedir. 1840'lı yıllarda Bâbıalî tarafından vilayetlerde bulunan kültür varlıklarının tespiti, değerlendirilmesi ve kıymetli olanların merkeze gönderilmesi konusunda bir genelge gönderilmiş, bunun üzerine bazı vilayetlerde arama çalışmaları yapılmış ve raporlar hazırlanmıştır (Ortaylı, 1985:1599). Bununla ilgili 1847 tarihli bazı yazışmalara göre Kudüs mutasarrıfı, devamlı olarak memurlar görevlendirerek *âsâr-ı atıka* bulduğunu bildirmektedir (Ortaylı, 1985:1599). Dolayısıyla âsâr-ı atıka, 1840'lı yılların ortaları itibariyle yazışmalarda kullanılan bir terim olmalıdır.

Bu bilgiler dikkate alındığında terimin 1830'ların sonunda henüz kullanılmaya başlanmadığı, Tanzimat Dönemi olarak adlandırılan dönemin başlarına denk gelen 1840'lı yıllarda muhtemelen ortaya çıkmış olduğu, 1846 yılında ilk müzenin kurulmasıyla kurum isimlerinde yer almaya başlamış olabileceği anlaşılmaktadır. Bununla beraber, ilk defa kimin tarafından kullanıldığı ya da hangi yazılı belgede yer aldığı net olarak bilinmemektedir.

2.1. Âsâr-ı atıka teriminin anlam özellikleri

Âsâr-ı Atıka terimi âsâr ve atik sözcüklerinin bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Âsâr sözcüğü Arapça kökenli bir isim olup, eser kelimesinin çoğuludur, izler, alâmetler anlamındadır (Devellioğlu, 2000:42). Atıka sözcüğü ise Arapça kökenli bir sıfat olup eski anlamını taşımaktadır (Devellioğlu, 2000:51). Buna göre terimin sözlük anlamını geniş haliyle "eski eserler ve izler" olarak açıklamak herhalde yanlış olmayacaktır.

Âsâr-ı Atıka terimi içinde, içerdiği anlam bağlamında korunması gereken nesne ya da mekân ile ilgili bazı değer özelliklerine vurgu yapıldığı düşünülebilir. Bunlardan ilki estetik değerlere, güzellik olgusuna gönderme yapmaktadır. Dolayısıyla, korunması gerekenleri tanımlayan bu ilk terime göre, korunması gereken nesne ya da mekânın ilk önemli özelliği güzel olmak hatta sanat eseri olmaktır. Bununla beraber âsâr kelimesinin diğer anlamı dikkate alınarak terimin anlam özelliklerine bakıldığında, estetik kaygıların ötesinde, geçmiş zamana ait olma özelliğinin öne çıktığını düşünmek mümkündür. Geçmişe ait olma, eski olma özelliği, korunması istenen nesne ya da mekânın tarihsel süreç ile ilgili sahip olduğu öneme işaret etmektedir. Bu bağlamda korunması istenenin tarihin

⁵ Bununla ilgili pek çok örnek mevcuttur. Örneğin, İngiliz sefiri Lord Elgin'in 1799 yılında İstanbul'daki somaki taşından yapılmış bazı Bizans ve Roma eserlerini, 1810 yılında ise Atina akropolündeki Parthenon tapınağının frizlerini ülkesine götürmesi Osmanlı hükümetince uygun görülmiştir (Eldem, 2010:53-54).

⁶ Wendy Shaw, Osmanlı Müzeciliği adlı eserinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk müzenin hangi tarihte açılmış olduğu konusunun tartışmalı olduğundan bahsetmektedir. Bazı uzmanlara göre, 1723 yılında Osmanlı Devleti'nin, Aya İrini Kilisesi'nde tadilatlar yaparak *Darü'l Eslîha* adıyla bilinen, eski silah ve savaş donanımının sergilendiği bir mekân oluşturması, bu konudaki ilk girişimdir. Öte yandan, Osmanlı Devleti'nde, devlet onayı ile eski eser toplanması ve koleksiyon haline getirilmesi ilk kez 1846'da gerçekleşmiştir. Koleksiyon anlamında kullanılan mecmua sözcüğü ise 1869 yılında yerini müze sözcüğüne bırakmıştır (Shaw, 2004:19-23).

belirli dönemleri hakkında verdiği bilgiler, temsil ettiği, hatta bir parçası olduğu önemli tarihi olaylar aklı gelmektedir.

Bu anlayışın kökeninde ve terimin çıkış noktasında, Osmanlı İmparatorluğunun koruma endişelerinin etkisi görülmektedir. Toprakları içindeki her ölçekte arkeolojik buluntuların Avrupa'ya kaçırılmasından rahatsız olan Osmanlı Devleti, ilk etapta arkeolojik mirası koruma altına almaya çalışmıştır (Madran, 2002:19). Bu bağlamda, korunması istenen nesnenin barındırdığı tarihsel bilgiye gönderme yapan bir eskilik özelliğinin, korunması gerekenleri tanımlayacak bir terimin tarih bilgisinden mahrum bir toplumdaki oluşum sürecinde etkili olması doğaldır.

Âsâr-ı atika teriminin, en geniş açıklaması, terimin adı ile anılan ve 1869, 1874, 1884 ve 1906 tarihlerinde, çeşitli düzenlemeler ve ilaveler yapılarak yürürlüğe giren ve aşağıda genişçe tartışılmış olan nizamnamelerde verilmektedir. Bununla beraber, büyük olasılıkla terimin sözlük anlamının yer aldığı ilk kaynak Celâl Esad Arseven'in (1875-1971), Sanat Kamusu'dur (Sanat Terimleri Sözlüğü). Türk kültürü ve Türk sanatı ile ilgili hazırladığı öncü nitelikteki yayınlarıyla tanınan Celâl Esad Arseven'e (1926:18) göre, eski sanat eserlerinden olan bina harabeleri, anıtlar, silahlar ve mücevherat gibi şeylere âsâr-ı atika denir ve bu terim çoğul haliyle kullanılır. Arseven, âsâr-ı atika ile eş anlamlı olarak kullanılan, Fransızca kökenli *antiquité* terimine de burada yer vermekte, öte yandan, bu terimin tam karşılığının âsâr-ı atika olmadığını da ifade etmektedir. Arseven, antikite teriminin âsâr-ı atika terimi yerine kullanılması ile ilgili olumsuzlukları, 1953-1958 yılları arasında yayınlanan Sanat Ansiklopedisi'nde daha detaylı olarak tartışmaktadır. Arseven'e (1958:532) göre, antikite teriminin çoğul ve tekil kullanımları ayrı anlamlar ifade etmektedir. Arseven, belli bir medeniyetin ismi ile birlikte kullanıldığında, o medeniyetin tarihi anlamına gelen bu terimin sadece çoğul kullanımının âsâr-ı atika terimine uygun karşılık olabileceğinin üzerinde durmaktadır ve âsâr-ı atika teriminin yerine eski eserler teriminin kullanılmasının anlam bakımından daha uygun olduğunu belirtmektedir. Arseven, Sanat Ansiklopedisi'nde, âsâr-ı atika'nın karşılığı olarak gördüğü eski eserler teriminin ne olduğunu açıklarken, eski eserler kapsamına giren nesnelerin ne işe yaradığını da anlatmaktadır. Buna göre, bu nesnelere birer eğitim aracı olup, ait oldukları dönemin dinleri, âdetleri, kültürü ve sanatı hakkında bilgi edinmemize yarar (Arseven, 1958:531).

Âsâr-ı atika teriminin kullanımı, Cumhuriyetin ilk yıllarında devam etmiş, daha sonrasında yerini, Arseven'in de belirttiği gibi, terimin Türkçe karşılığı olan "eski eserler"e bırakmıştır. Yerine göre hem çoğul

hali hem de tekil haliyle kullanılabilen terim, korunması gerekenleri tanımlamada 1970'lere kadar kullanılan yegâne terim olmuştur. Kültür varlıklarının eskiliği ve sahip oldukları estetik değerler haricinde, korunmalarını gerekli kılan başka değer özellikleri de olduğundan, eski eser terimi, günümüzde kültür varlıklarını tanımlamada anlam bakımından yetersiz kalmaktadır. Bu terim, 1970'li yılların ortalarından itibaren yerini, 1983 yılında 2863 sayılı yasa ile resmileşen "kültür varlığı" ve uluslararası literatürdeki *cultural heritage* teriminin karşılığı olarak kullanıma giren "kültür mirası" terimlerine bırakmıştır⁷.

2.2. Âsâr-ı atika nizamnamelerinde âsâr-ı atika tanımı

Âsâr-ı atika teriminin en detaylı ve örneklemeli açıklaması, Osmanlı hükümetinin maruz bırakıldığı yukarıda bahsi geçen talan sürecine devlet tepkisi olarak ortaya çıkan koruma ile ilgili mevzuat metinlerinde yer almaktadır⁸. Âsâr-ı atika'nın korunması ile ilgili olarak Osmanlı Döneminde 1869, 1874, 1884 ve 1906 tarihlerde hazırlanmış olan dört nizamname tanımının ve kapsamının nasıl geliştiği hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Çal, 1997:391 - 393).

Osmanlı İmparatorluğu'nun eski eserler ile doğrudan ilgili ilk yasal düzenlemesi 1 Şubat 1284/ 13 Kasım 1869 tarihli Âsâr-ı Atika Nizamnamesi'dir. Yedi maddeden oluşmaktadır. İzinsiz kazı yapılmasına ve arkeolojik buluntuların yurt dışına çıkarılmasına engel olmayı amaçladığı anlaşılan bu ilk düzenlemede âsâr-ı atika teriminin metnin içinde kullanılmadığı, âsâr-ı atika'nın ne olduğuna ilişkin herhangi bir tanımlamanın yer almadığı görülmektedir (Çal, 2009:317; Madran, 2002:188).

Beş yıl sonra yayınlanan 20 Safer 1291 / 7 Nisan 1874 tarihli İkinci Âsâr-ı Atika Nizamnamesi'nde, ilk defa, âsâr-ı atika teriminin tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Bu nizamnamenin ilk maddesine göre eski zamanlardan kalan her türlü eşya âsâr-ı atika olarak kabul edilmektedir (Akozan, 1977:26). İkinci maddede ise, ilki eski paralar, ikincisi ise taşınır ve

⁷ 1975'in Avrupa Mimari Miras Yılı olarak ilan edilmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Amsterdam Deklarasyonunu imzalaması, koruma alanında Türkiye'deki yaklaşımların değiştiği önemli bir kırılma noktasıdır. Bu durumun kullanılan terminolojiye de yansıtıldığı anlaşılmaktadır (Madran, 2000:235).

⁸ Nizamnamenin hazırlanması ile ilgili olarak Maarif Nezaretine gönderilen 30 Ocak 1839 tarihli buyrufta yabancılarla verilen kazı izinlerindeki hususlara uyulmadığı ve milli bir müze kurulmasının gerekli olduğu açıkça belirtilmektedir. Bkz. <<http://ekitap.kulturizm.gov.tr/TR,80138/tanzimat-dönemindeki-ilk-adimler.html>> erişim 06.03.2018.

taşınmaz diğer eşyalar olmak üzere, âsâr-ı atika'nın iki çeşit olduğundan bahsedilmektedir. Tıpkı ilki gibi ikinci Âsâr-ı Atika Nizamnamesi de arkeolojik buluntuların korunmasına yöneliktir ve âsâr-ı atika teriminin tanımını bu bağlamda yapmaya çalışmaktadır (Madran, 2002:24).

23 Rebiyülahir 1301 / 22 Şubat 1884 tarihli üçüncü Âsâr-ı Atika Nizamnamesi, Müze-i Hümayûn'un ilk Türk müdürü, arkeolog ve ressam, Osman Hamdi Bey'in çabalarıyla hazırlanmıştır (Eldem, 2010:58). Âsâr-ı atika teriminin tanımlanması bakımından öncekilerden farklı olarak uzun sayılabilecek bir döküme yer vermiştir. Nizamnamenin birinci maddesine göre, âsâr-ı atika terimi memleketi oluşturan toprakların eski sakinlerinden kalan tüm eserler olarak tanımlanmakta ve hemen ardından da açıklama mahiyetinde, "yani" sözcüğü ile başlayarak bunların dökümü verilmektedir. Buna göre; altın, gümüş ve bunun gibi eski paralar, tarihle ilgili bilgileri içeren yazıların kazındığı levhalar, oyma resim ve nakışlar, taş ve toprak ve diğer madenlerden sanat ve süsleme ile ilgili eşya, kaplar, silahlar, aletler, semboller, yüzük taşları, mabed ve saraylar, sirk denilen eski oyun yerleri, tiyatrolar, istihkâmlar, köprüler ve su kemerleri, ceset ve eşya gömülü olduğu bilinen tepeler ve türbeler, dikili taşlar ve hatırası olan eserler ve süslemelerden olan yapılar, heykeller, sütunlar ve her cins oymalı taşlar âsâr-ı atika'dır (Akozan, 1977:26). Öte yandan, Türk-İslam çağı eserlerinin verilen genel tanımın ve dökümün içinde yer almadığı görülmektedir (Madran, 2002:42).

Dönemin son Âsâr-ı Atika Nizamnamesi 29 Safer 1324/ 10 Nisan 1906 tarihlidir. Bu nizamname, Osmanlı döneminde ortaya çıkmış olmasına rağmen, Cumhuriyet döneminde de Eski Eserler Nizamnamesi adıyla kullanılacaktır. 1921 yılında yeni bir Âsâr-ı Atika Nizamnamesi tasarısı hazırlanmasına rağmen bu tasarı yürürlüğe girmemiş, 1906 tarihli Âsâr-ı Atika Nizamnamesi, dili değişip içeriği korunarak, 1973 yılına kadar koruma konusundaki yegâne mevzuat olmuştur⁹. Âsâr-ı atika'nın ne olduğu ile ilgili kısım, bu nizamnamenin beşinci maddesinde yer almaktadır (Akozan, 1977:29). Buna göre; Osmanlı Hükümetinin tasarrufundaki arazide vaktiyle yerleşik olan tüm eski toplumların, güzel sanatlar, bilim, edebiyat, din ve geçim sağlamaya yönelik faaliyetler ile ilgili, istisnasız olarak tüm ürünleri âsâr-ı atika kapsamındadır. Bu tanım, önceki nizamnameye benzer biçimde bir döküm ile devam etmektedir. Bununla beraber, öncekinden

farklı olarak, döküm verilmeden önce "yani" sözcüğü yerine "mesela" sözcüğü kullanılarak, adı geçenlerin örnek olduğu, âsâr-ı atika tanımının sayılanlarla sınırlanamayacağı, genel tanımın esas oluşturduğu vurgulanmıştır. Verilen döküme göre; camii şerifler, hayrat ve diğer kutsal yapılar, terk edilmiş putperest mabedleri, içinde ayin yapılmayan sinagoglar, bazilikalar, kiliseler, manastırlar, kümbetler, hanlar, kale ve burçlar, kasaba surları, evler, tiyatrolar, köprüler, at meydanları, sirkoslar, stadlar, hipodromlar, amfitiyatrlar, hamamlar, rıhtımlar, duvarlı duvarsız kuyular ve sarnıçlar, şoseler, dikili taşlar, su yolları, höyükler, mezar odaları, lahitler, direkler, sandukalar, tasvirler, kabartmalar, steller, heykeller, heykelcikler, figürinler, yazılı ve kabartmalı kayalar, deri, bez, papirüs, parşömen ve kağıt üzerindeki el yazıları, işlenmiş çakmak taşları, silahlar, alet, edevat ve vazolar, topraktan yapılmış ürünler ve züccaciye, süs eşyası, yüzükler, mücevherât, vezinler, sikkeler, madalyalar, kalıplar, yazılı taşlar, ahşap eşya, oyma ve kakma işleri, fildişi ve kemikten yapılmış ürünler, âsâr-ı atika'dır. Tanımı netleştirmeye yaradığı anlaşılan bu döküm, nizamnamenin altıncı maddesinde yapı ve eşya kalıntıları ile devam etmektedir. Buna göre; eski duvar ve anıt kalıntıları, eski anıt ve eski eşya parçaları, kaya parçaları, dağınık tuğlalar, taş, cam ve ağaç kırıkları, çiniler ve toprak eşya parçaları da âsâr-ı atika sayılmaktadır (Akozan, 1977:29). Dökümün bu kısmının ayrı bir madde içinde verilmiş olması ilgi çekicidir. Zira yapı ve eşyaların sağlamlık niteliği ile korunması gerekliliği arasındaki ilişkiye vurgu yapılmış ve tahribata uğramış olma durumunun yapı ve eşyaların kültür varlığı olarak değerli olması sürecini etkilemediğinin üzerinde durulması arzulanmış olmalıdır. Bu düzenlemenin, âsâr-ı atika teriminin içeriği bakımından öncekinin eksiklerini tamamlamaya yönelik getirdiği en önemli yenilik, Osmanlı Devleti'nin kendi çağı ve kendinden önceki İslamî toplumlara yönelik yapıtları âsâr-ı atika kapsamına almasıdır (Madran, 2002:43). Bu tutum nizamnamenin dördüncü maddesinde açıkça anlatılmaktadır (Akozan, 1977:29). Nizamnamedeki âsâr-ı atika teriminin kapsamı ile ilgili önemli bir özellik de konutların âsâr-ı atika olarak kabul edilmesidir. Uygulama sürecine ne ölçüde aktarılabildiği tartışmalı olmakla beraber, bu durumu ilerici bir yaklaşım olarak kabul etmek gerekmektedir. Zira, konutlar, bir koruma problemi olarak, Türkiye'nin koruma anlayışı ve organlarının gelişimi sürecinde anıtlardan sonra ele alınabilmektedir. 1973 yılında Eski Eserler Nizamnamesinin yerini alan 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu'nun birinci maddesinde belirtilen taşınmaz eski eserler arasında konutların bulunmaması bu konuda ne kadar geç kalınmış olduğu ile ilgili güzel bir örnektir (Madran, 2002, 44).

⁹ Bkz. *Âsâr-ı Atika (Eski Eserler) Nizamnamesi*, (1966), Milli Eğitim Basımevi, Ankara. 1921 yılında hazırlanan yeni Âsâr-ı Atika Nizamnamesi tasarısı için bkz. Çal, H., 1997. "Osmanlı Devleti'nde Âsâr-ı Atika Nizamnameleri." *Vakıflar Dergisi*, 26, V.G.M., Ankara; 391-400, 391.

2.3. Türkiye Cumhuriyeti'nin hükümet programlarında âsâr-ı atika

Kültür varlıklarının korunması Türkiye Cumhuriyeti'nin hükümet programlarında sıklıkla ele alınan bir konu değildir. Bununla beraber, nadiren de olsa, koruma konusu ile ilgili öngörülere özellikle eğitim ve kültür ile ilgili bölümlerde rastlanmaktadır. Âsâr-ı atika teriminin hükümet programlarında ilk defa olarak kullanılışı Cumhuriyetin ilanından öncesine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı 1920 yılına uzanır. Terim, 25.4.1920 (1336) tarihinde kurulan Muvakkat İcra Encümeni'nin 3.5.1920 tarihli ve Fevzi Çakmak başkanlığındaki icra heyeti programında, eğitim ile ilgili işler kapsamında, “*âsâr-ı atika-i millîyeyi tescil ve muhafaza eylemek*” ifadesi ile yer almaktadır (Kantarcioglu, 1998:31). Kurtuluş Savaşımızın yeni başladığı ve yeni kurulan meclisin çok farklı önceliklerinin olduğu 1920 yılında, meclisin ilk hükümet programında bu terimin yer almış olması, programı hazırlayanların kültür varlıklarının korunması ile ilgili duyarlılığını gösteren önemli bir ayrıntıdır. Burada konu eğitim bağlamında ele alınmış, korunması istenen kültür varlıkları bir eğitim aracı olarak düşünülmüştür. Bu tarihten sonraki hükümet programlarında da kültür varlıkları ve bunların korunması ile ilgili bölümler bulunmaktadır. Bununla beraber âsâr-ı atika terimi yerine, dönemin şartlarına ve gelişen koruma anlayışına bağlı olarak, “millî âsar”, “eski eserler”, “tarihi değer” ve “tarihi miras” gibi terimlerin ve nitelermelerin kullanıldığı ve bunların bazı hükümet programlarında, çok net olmayan ifadelerin içinde yer aldığı görülmektedir¹⁰. Kısaca, hükümet programlarımız arasında, kültür varlıklarına ve koruma eylemine doğrudan işaret ederek, âsâr-ı atika teriminin kullanıldığı tek hükümet programının, ileride Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturacak olan Türkiye Büyük Millet

Meclisi Hükümeti'nin ilk hükümet programı olan 3.5.1920 tarihli hükümet programı olduğunu söylemek mümkündür. Muhtemelen, 1921 yılında hazırlanan ve tasarı aşamasında kalan Âsâr-ı Atika Nizamnamesi de bu program kapsamında ortaya çıkmıştır (Çal, 1997:391).

3. Sonuç

Âsâr-ı atika, özgün bir terim olup, ortaya çıktığı dönemin koruma anlayışını yansıtan anlam özelliklerine sahiptir. Terimin ortaya çıkışının Osmanlı İmparatorluğunda devlet onayı ile eski eser toplanması ve koleksiyon haline getirilmesi ile çağdaş olduğu anlaşılmaktadır. Terim, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet dönemine miras kalmış, yeni Türkçede “eski eser” olarak, terimin ifadesi olduğu koruma anlayışında oluşan değişimlere değin varlığını sürdürmüştür.

Âsâr-ı atika teriminin en kapsamlı tanımına Âsâr-ı Atika Nizamnamelerinde rastlanmaktadır. Terimin nizamnamelerdeki tanımının yeni düzenlemelerle değişim göstermiş olması, nizamnamelerin hazırlandığı dönemde, kültür varlığının ne olduğunu ortaya koymuş olan koruma anlayışının değişimini ve mevcut sorunlarla ilgili olarak devletin davranış biçimindeki gelişimi göstermesi bakımından son derece ilgi çekicidir.1869 tarihli ilk nizamnamede âsâr-ı atika teriminin tanımına yer verilmemişken, 1906 tarihli son nizamnamede âsâr-ı atika tanımının Osmanlı dönemi yapılarını ve konutları da kapsayacak biçimde, geniş olarak verilmiş olması, devletin âsâr-ı atika teriminin tanımını yapıp bu tanıma güncelleştirerek, neleri koruma kapsamına aldığını ortaya koymaktadır.

Âsâr-ı atika ve devamı olan eski eser terimleri, daha sonra da “Taşınır ve Taşınmaz Kültür Varlıkları” kavram ve terimleri, Türkiye'de koruma kültürünün oluşumu bağlamında bir dönemin gelişen ve belli bir olgunluğa ulaşan anlayışını göstermesi bakımından özel bir öneme sahiptir. Bu dönemde koruma alanında kurumların oluşumu ve mevzuatın biçimlenmesi ile ilgili atılan adımlar, günümüzün koruma yaklaşımlarının ortaya çıkabilmesini sağlamıştır.

Kaynaklar

- Alsaç, Ü., 1992. *Türkiye'de Restorasyon*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akozan, F., 1977. *Türkiye'de Tarihi Anıtları Koruma Teşkilatı ve Kanunlar*, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul.

¹⁰ 14.8.1923 tarihinde kurulan Fethi Okyar hükümetinin programının 10.maddesinde, kültür varlıklarının korunması konusu ile ilgili olarak, “münasip mevkilerde millî müzeler vücuda getirilecek, millî âsârın cem ve telkifine ve millî bedayi ve sanayinin inkişaf ve tekemmülünü çalışılacaktır” şeklinde bir ifade yer almaktadır. Bundan sonraki 46 yıl boyunca hükümet programlarında kültür varlıklarının korunması ile ilgili doğrudan ifadelerin yer almadığı görülmektedir. Âsar-ı atika teriminin, yerini uzunca bir süredir eski eser terimine bırakmış olduğu yıllarda, 7.11.1969 tarihinde kurulan II. Süleyman Demirel Hükümetinin programında ise, konuyla ilgili şu ifadeler yer verilmiştir: “Tarih ve kültür hazinelerimizin değerlendirilmesi, yaşayan uygun ilmi ve tabii yollarla gelişmesi ve zenginleşmesi bir araştırma konusu yapılacaktır... Memleketimizin tarihi ve turistik bölgelerinin arkeolojik karakterleri göz önüne alınarak müzeler açma, eski eserleri meydana çıkarma, bunları yurt içinde ve yurt dışında tanıtmaya çabalarımıza devam olunacaktır. Türk medeniyet tarihinin canlı âbidesi olan eski eserlerin muhafazası ve bunlardan faydalanılması yanında eski tesislerinin ve hayır kurumlarının gelişmesini de teşvik edeceğiz...”. Hükümet programlarında kültür varlıkları ile ilgili olarak bkz. Kantarcioğlu, S., 1998. *Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, s. 33, 56-57.

- Arseven, C. E., 1953-1958. Eski Eserler, *Sanat Ansiklopedisi*, 5 cilt, Maarif Basımevi, İstanbul; 531-535.
- Âsar-ı Atika (Eski Eserler) Nizamnamesi*, 1966. Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Celâl Esâd (Arseven), 1926. *Sanat Kamusu*, Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- Çal, H., 2009, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Müzeler, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:7, Sayı:14, Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, İstanbul; 315-333.
- Çal, H., 1997. "Osmanlı Devleti'nde Âsâr-ı Atika Nizamnameleri." *Vakıflar Dergisi*, 26, V.G.M., Ankara; 391-400.
- Devellioğlu, F., 2000. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Eldem, E., 2010. *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul.
- Eyice, S., 1985. Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 6. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul; 1596-1603.
- Kantarcıoğlu, S., 1998. *Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Madran, E., 2004. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağlarında Onarım Alanının Örgütlenmesi*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.
- Madran, E., 2002. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800-1950*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.
- Madran, E., 2000. Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Kültürel Varlıkların Korunması, *Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Bilim 'Bilanço 1923-1998' Ulusal Toplantısı*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara; 223-252.
- Madran, E., 1996. Osmanlı Devleti'nde Eski Eser ve Onarım Üzerine Gözlemler, *Bulleten*, C.XLIX, S.195, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara; 503-543.
- Mustafa Sami Efendi, 1996. *Avrupa Risâlesi*, (haz. Remzi Demir), Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Muşmal, H., 2009. *Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası*, Kömen Yayınları, Konya
- Ortaylı, İ., 1985. Tanzimat'ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 6. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul; 1599-1600.
- Önder, M., 1995. *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara
- Seyitdanlıoğlu, M., 1996. Sadık Rifat Paşa ve Avrupa'nın Ahvaline Dair Risalesi, *Liberal Düşünce*, (3) 115-124.
- Shaw, W. M. K., 2004. *Osmanlı Müzeciliği*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Şimşek, F., Dinç, G., 2009. XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar, *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:10, Sayı:16, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 101-127.
- Turani, A., 2000. *Sanat Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Yücel, İ., 2015. Suriye'de Fransız Mandası ve Asar-ı Atika Araştırmaları, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara; 937-950.